

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 4/2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
(головний редактор)
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Єрмоленко С. Я.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Кравець Л. В.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Нестеренко Н. П.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, д-р. пед. наук, проф. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А. М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Бибик С. П.**, д-р філол. наук, ст. науковий співробітник, Інститут української мови НАН України.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 31 жовтня 2017 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2017. — Вип. 4. — 130, [2] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
------------------------	----------

ПОСТАТЬ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТАХ	5
--	----------

Світлана Єрмоленко

Від національно-культурної автономії до державності (Микола Костомаров і Михайло Грушевський про українську мову)	6
---	---

Олена Богдашина

Українська ідея в поглядах М.І. Костомарова (1857–1885 рр.)	11
---	----

Анатолій Новиков

Свободолюбство українців у драматургічній творчості Миколи Костомарова	16
--	----

Лариса Кравець

Метафора і символ як мовні форми вираження культурної етноспецифіки: від ідей М. Костомарова до сучасників	21
--	----

Олена Маленко

Воля/свобода в аксіологічній системі Миколи Костомарова: поетична версія романтичного ідеалу	27
--	----

Інна Приходько

Художня спадщина Миколи Костомарова (1817–1885) в інтегрованому вивченні історії та літератури	34
--	----

Ангеліна Ганжа

«Культурна амплітуда українського слова» в рецепції Миколи Костомарова	43
--	----

Ірина Богданова

Простір як романтичний образ у поетичній картині Миколи Костомарова	48
---	----

Тетяна Лисиченко

Микола Костомаров й історико-філологічні традиції Харківського університету	53
---	----

Лілія ПетроваОзель

Лексико-семантична типологія промислів і ремесел у художньому дискурсі Миколи Костомарова	58
---	----

Наталя Нестеренко

Фольклор у світоглядній рецепції Миколи Костомарова	68
---	----

Аліна Гріччина

3 історії виникнення деяких міських топонімів: Харків очима Миколи Костомарова ...	73
--	----

й географічне середовище, якому вона зобов'язана своїм походженням. У романтичному розумінні етнос, нація є тим ідеальним простором, де індивід отримує умови для свого формування і свободи.

Таким чином, у фольклорних працях М. Костомаров виходить із пріоритету духовного начала над матеріальним. Тісний зв'язок між природним («фізичним») і духовним світом, зумовлений двоїстістю людського буття, уводив у дію механізм, коли будь-який фізичний предмет, набуваючи духовного значення за народними уявленнями, на думку фольклориста, ставав символом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Історія української літератури*. XIX століття : У 3-х кн. Кн. 2 : навч. Посібник / За ред. Т. Яценко. К. : Либідь, 1996. 384 с.
2. *Костомаров М.* Об историческом значении русской народной поэзии. *М. Костомаров. Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства* / Упоряд., приміт. І. Бетко, А. Полотай. К. : Либідь, 1994. С. 44–200.
3. *Костомаров М.* Словянская мифология. *М. Костомаров Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства* / Упоряд., приміт. І. Бетко, А. Полотай. К. : Либідь, 1994. С. 201–256.
4. *Маленко О.* Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків : ХІФТ, 2010. 488 с.
5. *Максимович М.* Передмова до збірки «Малороссийские песни». *Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія*. У 3-х кн. Кн. 1 / Упоряд. П. Федченко та ін. К. : Либідь, 1996. С. 111–115.
6. *Українська етнологія* : навчальний посібник / За ред. В. Борисенко. К. : Либідь, 2007. 400 с.
7. *Яценко Т. М. І.* Костомаров — фольклорист і літературознавець. *М. Костомаров Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства* / Упоряд., приміт. І. Бетко, А. Полотай. К. : Либідь, 1994. С. 5–43.

УДК 811.161.2:394 Костомаров

Аліна Гріччина, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ДЕЯКИХ МІСЬКИХ ТОПОНІМІВ: ХАРКІВ ОЧИМА МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

У статті представлено історію виникнення й характеристику деяких назв об'єктів топоніміки, які складали основу міського простору Харкова в 30–40-і роки XIX століття — у «харківський період» діяльності М. Костомарова.

Ключові слова: М. Костомаров, «харківський період», топоніми, урбаноніми, міський простір.

В статье представлена история возникновения и характеристика некоторых названий объектов топонимики, которые составляли основу городского пространства Харькова в 30–40-е годы XIX века — в «харьковский период» деятельности Н. Костомарова.

Ключевые слова: Н. Костомаров, «харьковский период», топонимы, урбанонимы, городское пространство.

The origin and peculiar features of the names of certain toponymic objects which formed the basis of Kharkiv urban space in 1830–40s, during N. Kostomarov's "Kharkiv period", have been described in the article.

Key words: *N. Kostomarov, "Kharkiv period", toponyms, urbanonyms, urban space.*

Як відомо, 1833 року Микола Іванович Костомаров вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. Так розпочався етап його життя й творчості, який згодом дослідники назвуть «харківським періодом» [4; 8]—періодом становлення Костомарова як історика, етнографа, публіциста й українофіла.

Закінчивши навчання в гімназії, юнак переїхав до Харкова й, успішно склавши іспити, вступив на словесне відділення університету, на якому навчався до серпня 1836 р. Трирічний термін навчання був тоді обов'язковим. Історик залишив цікаві спогади про роки навчання в Харківському університеті. За словами М. Костомарова, «у той час Харківський університет був у великому занепаді. Професорські кадри займалися частково бездарними, частково ж, хоча й талановитими, але лінівими» [7]. Тогочасне харківське студентство М. Костомаров розподілив на чотири групи: сини багатих батьків; молоді люди, які вступали до університету лише для того, щоб отримати посаду державного службовця; молоді люди, які дійсно любили науку і становили інтелектуальну еліту університету; посередні студенти, які не відрізнялись ані працелюбністю, ані талантами [7]. Також М. Костомаров наводив багато цікавих фактів зі студентського життя. Таким чином, спогади М. Костомарова відбивають достатньо критичний погляд автора на сучасні йому події та є безперечно цінним джерелом історії нашого міста того часу.

В університеті Микола Костомаров вивчав стародавні й нові мови, цікавився античною історією, німецькою філософією і новою французькою літературою, учився грати на фортепіано, пробував писати вірші. Саме в університетські роки Костомаров дуже багато читав, що призвело до значного погіршення зору, тому на всіх портретах він зображений в окулярах.

У ті роки в Харківському університеті навколо професора-славіста і літератора-романтика Ізмаїла Срезневського сформувався гурток студентів, захоплених збиранням зразків української народної пісенної творчості. Вони сприймали фольклор як вираження народного духу, самі складали вірші, балади й ліричні пісні, звертаючись до народної творчості. Згодом дослідники назвуть це об'єднання «харківською школою романтиків». Саме зближення з гуртком українських романтиків Харківського університету та його лідером І. Срезневський незабаром визначило захоплення Костомарова фольклором і козацьким минулим України [4].

Курс російської історії М. Костомарову читав тоді ординарний професор П. Гулак-Артемівський — український поет, філолог та історик, якого сучасні дослідники вважають «першим харківським славістом» [3]. Спілкування із цим інтелектуалом, у будинку якого Микола Іванович мешкав два останні роки навчання, мало величезний вплив на формування світогляду історика. Тут студент познайомився з А. Метлинським, О. Корецьким, Я. Щоголівим, І. Срезневським (на той час професором статистики, а згодом ректором Петербурзького університету), О. Корсуном (майбутнім видавцем альманаху «Сніп») та багатьма іншими видатними діячами українського національного відродження [3].

Під їх впливом Костомаров почав учити українську мову, яку досі мало знав. Молодий українознавець прочитав найкращі зразки української літератури, що існували на той час. Згодом він здійснив кілька етнографічних подорожей

околицями селами Харкова та Полтави, до шинків, що тоді були справжніми народними клубами, почав записувати народні пісні. Тоді ж Костомаров переконувався, що історію треба вивчати не лише за літописами, але за народною творчістю. Його інтерес до фольклору поєднувався з бажанням пізнати історію життя бідного українського селянина, якого не можна було побачити в наявних історичних опусах, наче його і не було взагалі. Дослідники зауважують, що вже тоді в Харкові Микола Іванович схилився до думки про те, що серед слов'янських народів саме українському належить особлива місія в справі визволення всіх слов'ян від імперського деспотизму і кріпацтва [4].

Після невдалої спроби стати військовим Микола Іванович повернувся до Харкова з намірами заповнити прогалини у своїй освіті. Відсутність належних знань з української мови були серед них у пріоритеті. Тому він знов охоче поринув у романтичну українофільську атмосферу рідного університету і почав безпосередньо й багато спілкуватися з І. Срезневським. У січні 1837 року Костомаров успішно склав іспити з усіх предметів у Харківському університеті, і 8 грудня 1837 року його затвердили в статусі кандидата. 1844 року Костомаров захистив дисертацію, яка мала назву «Про історичне значення руської народної поезії», і здобув звання магістра. Після того короткий час Костомаров пропрацював учителем гімназії в Рівному. Але вже 1845 року він переїхав до Києва, де став працювати старшим учителем в гімназії, а згодом і ад'юнкт-професором Київського університету. Так закінчився «харківський період» життя й творчості видатного українського історика.

Слід відзначити, що в українському науковому доробку існує багато праць, присвячених опису початкового періоду літературної та наукової діяльності М. Костомарова, періоду його навчання в харківському університеті та безпосереднього спілкування з харківськими романтиками. Цю тему в її різних аспектах студіювали О. Блик, В. Верстюк, О. Гончар, В. Міхеєва, Л. Підгорна, Ю. Пінчук, Л. Полухін, О. Ясь. Основними позитивними рисами цих праць можна назвати багату й різноманітну джерельну базу, неупереджений підхід до створення образу молодого М. Костомарова, докладний аналіз оточення вченого та впливу кожної конкретної особистості на формування його наукових інтересів, детальна характеристика витоків й основних рис романтичного світогляду М. Костомарова.

Свій науковий інтерес ми зосереджуємо на описі деяких топонімічних назв міста Харкова, які з'явилися або були вже в активному вжитку в 30–40-і роках XIX століття, і спробуємо відтворити портрет міського простору Харкова за допомогою урбанонімічної мапи міста, характерної для часів, коли в ньому свою наукову і літературну діяльність починав молодий Микола Костомаров.

Метою статті є характеристика деяких назв харківських внутрішньоміських об'єктів, які відображають економічну, етнічну, ідеологічну і культурну специфіку Харкова в період перебування в ньому М. Костомарова.

Харків, як і будь-який інший населений пункт, невдовзі після свого виникнення пройшов етап поділу поселення на вулиці. Згадки про перші харківські вулиці можемо знайти в Д.І. Багалія в декількох його працях [1; 2]. Принцип найменування вулиць XVII — першої половини XVIII століття був достатньо простим: вулиці називались за прізвиськом чи за родом діяльності мешканців цих вулиць. Так, можна було зустріти вулиці *Пана Полковника Квітки*, *Сотницьку*, *Шаповала*, *Бибика* та подібні. Але через хаотичність та нерегулярність забудови вулиць їх локалізація на сьогодні достеменно невідома.

Поява планів регулярної забудови міста в середині XVIII століття призвела до часткового перепланування міста й вулиць і до поступового зникнення первісних

назв. З назв вулиць того часу до наших часів збереглися лише *Коцарська*, *Чоботарська*, *Римарська* (первісно — *Лимарська*) і *Кузнечна* (*Ковальська*) вулиці, мабуть, через їхнє околичне розташування на той час. Про перейменування вулиць у другий половині XVIII — початку XIX століть трапляються лише уривчасті дані. Так, наприклад, близько 1790 року вулицю *Безсалу* було перейменовано у *Конторську*, яка за радянських часів мала назву *Червоножовтнева*, а у 2015 році в рамках розгорнутої кампанії з декомунізації об'єктів топоніміки Харкова знову стала *Конторською*.

Наприкінці XVII-XVIII століть з'являється багато інших вулиць, тож уже в 1724 році в Харкові були 61 вулиця і 1301 двір.

На початку XIX ст. населення міста становило 120 тис. чоловік. До цього часу оборонні стіни були розібрані через їх непотрібність. На місці ровів і валів утворилося півкільце торгових площ: *Ярмаркова* (нині — *Конституції*), *Народна* (*Рози Люксембург*, нині — *Незалежності*), *Базарна* (*Надпопанська*, *Пролетарська*, нині — *Сергіївська*).

Новий поштовх активному росту міста дало відкриття в 1805 році Харківського університету. Він був розміщений у колишньому Губернаторському будинку. Поступово сформувався ансамбль будівель університету й дзвіниці Успенського собору — головної висотної домінанти міста. У будівництві цього ансамблю брали участь перші архітектори Харкова: Петро Ярославський, Євген Васильєв, Андрій Тон, що працювали в стилі раннього класицизму. До складу ансамблю центру ввійшли також Гостинний двір і будинок Дворянського зібрання, які, на жаль, не збереглися.

Дослідники зазначають, що саме Харківський університет і став колиською Костомарова-вченого: у його стінах Микола Іванович потрапив у коло українських романтиків, захопився пізнанням минувшини і здобув перший досвід літературної діяльності та наукових досліджень [4; 8].

Існує ціла низка робіт, присвячених студіюванню ролі Харківського університету в житті міста та його впливу на процес найменування його вулично-дорожньої мережі. Першими до цієї теми звернулися Д.І. Багалій та Д.П. Міллер у своїй монографії «История Харькова за 250 лет его существования» [2]. Приводом до розмови про харківську топоніміку стала для учених розповідь про заснування університету й визначення місць, де повинні були розташуватися навчальні та допоміжні корпуси, де мали жити професори та інші працівники вишу. У 1960–1970-х роках топоніміку міста досліджував М.Т. Дяченко. Його книга «Улицы и площади Харькова» [6] також містить інформацію про вулиці, найменування яких пов'язане з університетом, який тепер названо на честь його засновника — Василя Каразіна.

Докладний аналіз топонімії Харкова, присвяченої університету і людям, що навчались або викладали в ньому, міститься в роботі О. Дякової. Дослідниця склала класифікацію таких урбанонімів і виділила серед них оргононіми, етнотопоніми та антропоніми. Вона зазначає, що в Харкові існує 15 оргононімів, пов'язаних із заснуванням і діяльністю університету. Сюди слід віднести *Університетські*: вулицю, майдан, провулки, гірку, землю; *Ботанічні*: вулицю, провулок, набережну; *Госпітальні*: вулицю (зараз *Маяковського*) і провулок (зараз *Данилевського*); *Клінічний* провулок (зараз не існує, пролягав поруч із Університетською вулицею); *Кліністечко*; вулиці *Лазаретну* (зараз *Трінклера*) і *Барачну* (зараз *Культури*). Дослідниця виділяє один етнотопонім, пов'язаний із заснуванням університету — *Німецька* вулиця (зараз — *Пушкінська*) і цілу низку антропонімів, які можна визначити як номінації на честь людей, що були пов'язані із університетом [5].

Називання «університетськими» вулиці, гірки, майдану та двох провулків Харкова пов'язано з розташуванням тут перших приміщень вишу — його

навчального корпусу, бібліотеки та церкви. Лише 1951 року на честь 150-річчя від дня заснування навчального закладу йому було віддано будинок на майдані *Дзержинського* (нині — *Свободи*). Але назва «університетський» міцно закріпилася за відповідними об'єктами міської інфраструктури, і ці урбаноніми залишилися й дотепер. Це говорить про виключно шанобливе ставлення харків'ян до університету та його внеску в історію Харкова.

Отже, *Університетська* вулиця — одна з перших вулиць Харкова. Вона була прокладена за часів будівництва фортеці в середині XVII ст. Утім, через брак точної інформації ідентифікувати її за первісною назвою сьогодні неможливо. Із XIX століття в усіх джерелах вона зазначається як *Університетська*. Але тоді вона простягалася лише до вулиці *Рибної* (нині *Кооперативна*), де в ті часи текла річка Харків. У радянські часи назва вулиці змінювалася. Із листопада 1922 р. вулиця отримала назву *Вільної Академії*, а 25 лютого 1928 р. стала *Краскомівською*. Однак ця назва не закріпилася, і вулиця продовжувала зватися вулицею *Вільної Академії*. 2 жовтня 1945 р. вулиці повернули історичне ім'я. Це відбулося за ініціативи адміністрації університету у зв'язку із 140-річчям його заснування.

До початку XX століття майдан, розташований навпроти Успенського собору, і провулки, що зараз поєднують вулиці *Університетську* та *Квітки-Основ'яненка*, довгий час називалися *Соборними*. Після встановлення в Харкові радянської влади ці назви було вирішено змінити, вірогідно, у зв'язку з антирелігійною боротьбою. 1923 року провулки отримали назви 1-ого і 2-ого *Радянських*. Однак згідно зі списком вулиць 1954 року, вони знов стали називатися *Університетськими* [9: 6].

На початку XIX ст. з'являється також топонім *Університетська земля*. Вона охоплювала територію сучасного міського саду ім. Шевченка й майдану *Свободи*, які тоді були околицею міста. У 1804–1805 роках частину *Університетської* землі В. Н. Каразін використав для розбудови *Ботанічного саду*, який було поділено на дві частини: нижню терасу (де розташовувалася науково-дослідна установа) і верхню (де було місце для відпочинку, зокрема тут були прокладені алеї для прогулянок). У результаті Ботанічний сад перестав бути одним цілим і розділився на дві окремі частини: *Університетський* (у XIX столітті його іноді називали *Англійським*) сад і власне *Ботанічний сад* (*Ботсад*). 1895 року між *Університетським* і *Ботанічним* садами відкрили зоопарк. Спочатку *Університетський* сад функціонував як навчальна установа, але з кінця XIX століття він став доступним харків'янам і гостям міста для відвідування, і незабаром це стало одним із найпопулярніших місць для прогулянок.

Із заснуванням Університету пов'язана й історія колишньої *Німецької* вулиці (нині *Пушкінська*). Вулиця з'явилася на початку XIX століття, коли міська дума дала тут землю для заселення 23 родинам іноземних майстрів ремісничих цехів, які приїхали викладати в імператорському університеті на запрошення його засновника Василя Каразіна. Поступово тут склалася німецька колонія, а вулиця, що виникла, дістала назву *Німецької*. Така номінація пов'язана з тим, як розуміли слово «німець» у XVIII і на початку XIX століть. Етимологічно воно походить від прикметника «німий», який означав іноземців (незалежно від національності), що не розуміли російської мови і через це з ними важко було спілкуватися, як із німими [5]. Лютеранська релігійна громада придбала ділянку, що розміщувалася в районі сучасної вулиці Гоголя. До того часу тут була околиця міста, був острог та провіантські склади. На місці колишнього острогу 1830 року було зведено Лютерансько-євангелічний храм, який становив прямокутну базиліку

з чотириколонним портиком у класичному стилі. У 1899 році з нагоди сторічного ювілею від дня народження Олександра Пушкіна Німецькій вулиці було надано сучасну назву.

У 1820-х роках було складено новий «регулярний план міста Харкова» з урахуванням перспективної забудови. Цей план передбачав повну ліквідацію залишків фортеці, перепланування території всередині фортеці. Пізніше, при генерал-губернаторі Сергієві Олександровичі Кокошкіні, на основі цього плану проводилася реконструкція й упорядкування міста, разом із цим відбувалися деякі перейменування. *Шерстобійна* вулиця на північній околиці міста стала *Малосумською*, *Давньокладовищенська* — *Чернишевською*. До речі, у цей період остаточно зруйнували залишки давнього Мироносицького цвинтаря, перетворивши його на *Мироносицький* майдан. За планом 20-х років XIX століття Харків розвивався до 1895 року, коли було складено новий план.

Отже, прибувши до Харкова з Воронежської губернії 1833 року, М. Костомаров побачив місто, що активно розвивалося не тільки в культурному та науково-промисловому сенсі, а й у напрямі розширення й удосконалення його вулично-дорожньої мережі. Як ми вже зазначали, молодий Костомаров жив у помешканні відомого українського поета П. П. Гулака-Артемовського. Цей будинок знаходився на теперішній вулиці *Дарвіна*. Тоді вона називалася *Садово-Куликовською*, адже в першому десятилітті XIX століття там знаходилася садиба художника Куликовського.

Цю харківську вулицю, яку згодом забудовували відомі архітектори Віктор Величко, Олексій Бекетов і Олександр Ржепишевський, можна взагалі оголосити одним великим музеєм, бо в її унікальних особняках жила і гостювала майже вся мистецька й наукова еліта спочатку імперського, а потім і радянського Харкова. Дворики ж цих будинків і досі повняються дивовижними історіями, одна з яких — про студента Харківського університету Миколу Костомарова. Кажуть, прочитавши Гомера, він настільки глибоко перейнявся долею Гектора, якого Ахілл наказав задля ганьби троянців протягти навколо Трої, що попросив товариша взяти його лежачого за ноги й так само проволочити повір'ям на вулиці *Дарвіна*.

Перебуваючи в Харкові в 1833–1844 роках, М. Костомаров, звичайно, не міг не прогулюватися й вулицею *Сумською*. Адже вулиця виникла одночасно з Харківською фортецею як дорога на Суми. Забудова її йшла повільно, і в кінці XVIII століття вулиця закінчувалася біля сучасної Театральної площі — далі йшов земляний вал, що оточував місто. Із часом *Сумська* розросталася. З'явилися кам'яні будівлі, почалося спорудження великого будинку для кадетського корпусу. Але кадетський корпус у Харкові не відкрили, а будівлю в 1839 році передали Інституту шляхетних дівчат. У той час *Сумська* була сумішшю міста з селом, бідності й багатства. Так, наприклад, поруч з величезним будинком Інституту шляхетних дівчат стояли убогі халупи, обмазані глиною. Права сторона *Сумської* навпроти інституту не була забудована й становила собою величезний пустир [6].

У кінці 30-х — на початку 40-х років XIX століття почалося впорядкування вулиці. Університетський сад з боку *Сумської* обнесли красивою кам'яною огорожею. У 1839 році вулицю навпроти інституту та саду вимостили каменем, а в 1840 році встановили 37 масляних ліхтарів. Кладовище, що знаходилось за сучасним сквером Перемоги, було знесено, і на його місці зосередилася торгівля хлібом, через що *Мироносицьку* площу стали називати *Хлібною*. Отже, саме такою, мабуть, побачив вулицю *Сумську* молодий Костомаров. Треба додати, що

вона історично склалася як головна вулиця Харкова і, не виділяючись серед головних вулиць інших великих міст своєю шириною, давно відома серед архітекторів-містобудівників як один із найбільш вдалих прикладів вирішення центральної частини великого міста.

Серед вулиць Харкова, які вже були на мапі міста в 30–40-х роках XIX століття — протягом «харківського періоду» в біографії М. Костомарова, — слід також назвати вулицю *Кооперативну*. Ця давня вулиця (її виникнення також можна віднести до часу заснування Харкова як міста) мала початкову назву *Поділ* або *Подільська*. Тут жили харків'яни здебільшого ремісничих професій. Зазначимо, що екстер'єр цієї вулиці постійно змінювався у зв'язку з пожежами, які часто виникали в цій частині міста — на кузнях. Може тому Кооперативна стала однією з перших вулиць Подолу, де з'явилися капітальні кам'яні будівлі.

У 1804 році, у період губернаторства Бахтіна, за вулицею було закріплено нову назву — *Сінна*. У першій половині XIX століття на вулиці почали селитися представники купецтва та інші заможні городяни. У 1822 і 1835 роках, при складанні чергових планів забудови міста, планування вулиці було завершено. Кооперативна (тодішня Сінна) простягнулася від нинішньої Університетської вулиці до Харківського мосту. Приблизно в ті ж роки на вулиці з'явилися рибні ряди, що знаходилися в районі нинішнього Костюринського провулка. Саме ці рибні лавки послужили причиною того, що незабаром Сінну вулицю перейменували в *Рибну*. Природно, на Рибній вулиці знаходилося чимало торговельних установ — магазинів, крамниць та ін. 20 вересня 1936 Рибну вулицю перейменували на *Кооперативну*. Утім ця назва протрималася не більше двох місяців. У листопаді того ж року вулицю знову перейменовують, і тоді вона стала носити ім'я Л. П. Берія. У кінці березня 1953 вулиці повернули попередню назву — Кооперативна, яку вулиця носить і дотепер.

Отже, можна зробити висновки про те, що Микола Костомаров знав Харків не тільки як освітній центр і столицю українського романтизму, але і як місто, яке активно забудовується і розвиває свою інфраструктуру та промисловість, місто, яке трансформується з невеликого поселення, де бідність межує з розкішшю, а село — з міським укладом життя. Саме в той час відбувалось активне розширення вулично-дорожньої мережі Харкова та її топонімічне оформлення.

Важливо також зауважити, що на мапі сучасного Харкова є вулиця, названа на честь цього видатного українського історика й письменника. Ще 15 вересня 1894 року міська дума на своєму засіданні одним списком перейменувала 74 вулиці Харкова. Саме тоді невеличку, у два квартали, *Джунківську* вулицю перейменували в *Костомарівську*, яка зараз знаходиться паралельно вулиці Маяковського й з'єднує вулицю Алчевських з Мироносицькою. Вулиці, названі ім'ям *Миколи Костомарова*, є також у містах Васильків (Київщина), Вороніж (Росія), Дубно (Рівненська область), Ковель (Волинська область), Коломия (Івано-Франківська область), Львів, Прилуки (Чернігівська область), Рівне, а також у селі Юрасівка — на малій батьківщині історика. Урбанонім *Костомарівська*, окрім Харкова, наявний серед топонімів міст Дніпро (2016 року перейменована вулиця Щорса), Севастополя, Чернігова (вулиця Чапаєва перейменована у 2016 році разом зі 103 іншими топонімами у зв'язку з декомунізацією).

Таким чином, проведений топонімічний аналіз виявив широкий спектр урбанонімів Харкова, які були відомі його мешканцям ще в 30–40-і роки XIX століття і дотепер збереглися в міській топоніміці. Більшість тогочасних об'єктів вулично-дорожньої мережі міста були перейменовані, зокрема в 1894, 1936 та 1954 роках.

Однак завдяки розгорнутій масштабній кампанії з очищення символічного простору України від елементів комуністичної символіки багатьом із цих внутрішньоміських об'єктів були повернені їхні первісні назви, і тепер ми номінуємо їх так, як і майже два століття тому називав їх сам Микола Костомаров.

У подальшому дослідженні слід простежити процеси формування урбанонімії Харкова в інші історичні періоди для створення цілісної картини еволюції топонімічної мережі міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багалей Д.И.* История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : ист. моногр. : в 2 т. Репринт. изд. Харків, 1993. Т. 1. XVII–XVIII вв. 568 с. ; Т. 2. XIX и начало XX века. 973 с.
2. *Багалій Д.І.* Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1990. 255 с.
3. *Верстюк В.* Соціальне середовище і процес формуванні світогляду М. Костомарова. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*. Вип. 21/20. 2011. С. 52–61.
4. *Гончар О.* Микола Костомаров : постать історика на тлі епохи. К. : Інститут історії України, 2017. 274 с.
5. *Дьякова О.В.* Університет імені В.Н. Каразіна на мапі Харкова. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки. 2014. № 1138. С. 31–43.
6. *Дьяченко Н.Т.* Улицы и площади Харькова : очерк. 4-е изд., испр. и доп. Харків : Прапор, 1977. 271 с.
7. *Костомаров Н.И.* Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биограф. очерк В.А. Замлинского ; Примеч. И.Л. Бутича. К. : Изд-во при Киев. ун-те, 1989. С. 472.
8. *Побірченко Н.* Апостол кращої долі України — Микола Іванович Костомаров. *Історико-педагогічний альманах*. К., 2006. Вип. 2. С. 50–58.
9. *Список вулиць міста Харкова* / Виконком Харк. міськради депутатів трудящих. Харків : Кн.-газ. вид-во, 1954. 198 с.

УДК 930:83/184 Костомаров

Тетяна Іванова, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

СТАНОВЛЕННЯ М.І. КОСТОМАРОВА ЯК НАУКОВЦЯ: ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто життя і творчість М.І. Костомарова в період навчання в Харківському університеті. Спираючись на його біографію, авторка аналізує оточення вченого та вплив особистостей на формування його наукових інтересів.

Ключові слова: М.І. Костомаров, Харківський університет, автобіографія.

В статье рассматривается жизнь и творчество Н.И. Костомарова в период обучения в Харьковском университете. Опираясь на его биографию, автор анализирует окружающую среду ученого и влияние личностей на формирование его научных интересов.

Ключевые слова: М.И. Костомаров, Харьковский университет, автобиография.